

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Boda Edit (1993): Tengertánc, Konsept K. Bp.
D. Kovács Júlia (1999, szerk.): Művészeti nevelés. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.
M. Boda Edit–Kecskés Ferenc (1984): Tengertánc. Móra Kvk. Bp.
„Mit inkább érezni, mint hallani”, Fókusz, MTV. 1986.
Gehlen, A. (1976): Az ember – Természete és helye a világban. Gondolat, Bp.
Gombrich, G. (1982, szerk.): Illúzió a természetben és a művészetben. Gondolat, Bp.
Hall, E. T. (1975): Rejtett dimenziók. Gondolat, Bp.
Juhász-Nagy Pál (1993): Természet és ember. Gondolat, Bp.
Kamarás István (1997): Bevezetés az embertanba. PSzM. Bp.
Kelemen Hajna (1993, szerk.): Mitológia. Holnap K., Bp.
M. Kiss Pál (1979): Művészetről mindenkinek. Corvina, Bp.
Nemzeti alaptanterv
Saint-Exupéry, A. (1977): A kis herceg. Móra, Bp.

IMRE RUBENNÉ DR.

főiskolai docens

Nyíregyházi Főiskola, Tanítóképző Intézet

Móricz Zsigmond realizmusa

*Legyen ez az írás – némi késéssel ugyan –
egyben emlékezés is az író halálának 60. évfordulójára!
(Szerkesztőség)*

1. A valóságábrázolás Móricz műveiben

Móricz Zsigmond realista művészetének sajátosságaival számos jeles irodalomtudós és stilisztikai szakember foglalkozott az elmúlt évtizedekben. Mindannyian elismeréssel szóltak az írónak a magyar irodalom fejlődésében betöltött szerepéről. Az 1960-ig megjelent ezzel kapcsolatos szakirodalom jegyzékét SZATHMÁRI ISTVÁN állította össze „A magyar stilisztika útja” című bibliográfiájában (SZATHMÁRI 1961). Írói hitvallásában maga Móricz Zsigmond is realista írónak tartotta önmagát: „*Először is elfogadom azt a támadást vagy dicséretet, hogy realista író vagyok*” (MÓRICZ Zs. 1933/1978: 771). Véleménye szerint „*az író nem lehet más, csak az élet feltárója, közlöje és újjáteremtője*”; „*a realista író csupa szem és csupa fül*”(uo.); „*az élet egyszerűségében és közvetlenségében tudja megéreztetni az ideált*” (773); s „*nem szakíthatja ki magát az életből, mert akkor megszűnt élni*” (777).

Móricz művészetének egyik központi kérdése a valóságábrázolás problémája. VARGHA KÁLMÁN „Móricz Zsigmond irodalomszemlélete” című tanulmányában részletesen foglalkozik ezzel a kérdéskörrel, s a móríci irodalomelméleti nyilatkozatok számbavételével aprólékosan feltárja az író valóságábrázolásának legfontosabb jegyeit. Móricz egész pályáján az élet és az irodalom szoros kapcsolatát hirdette, legfőbb írói törekvése az volt, hogy „*az irodalom közelebb kerüljön az élet valóságához*” (VARGHA 1962: 144). Az irodalomról vallott felfogásában „*olyan irodalom volt az ideálja, amelyben tovább hullámszik az élet, amely az életből nyeri az erejét, mondanivalóját, problematikáját, szenvedélyét, és amely az életbe tér vissza, mint ható-*

erő. Legmagasabb célként olyan irodalom érvényét hirdette, amely nem csak egyenrangú, de valamiképpen már egyenlő is az élettel.”(uo.) Móricz tehát nagy jelentőséget tulajdonított a valóság minél közvetlenebb visszaadásának, s a legnagyobb érdemnek azt tartotta, ha „az írói nyersanyag minél kevesebb áttétellel kerül a műbe, és szinte nyersanyagának maradvá éln tovább a műben”(153). A művészi ábrázolásban kerülte az áttételes művészi megoldásokat, „a legmélyebb vonások kiemelését hangsúlyozta, nem elégitette ki az élet statikus-fotografikus másolása, életszerű, dinamikus ábrázolást kívánt”(uo.).

MÓRICZ VIRÁG, az író lánya így vall édesapja valóságához fűződő viszonyáról: „Soha huzugságot még céllal sem írt le. Hús-véren túli igazság? Ez már olyan kifejezés, amin ő olyan huncutul szokott mosolyogni. Igazság! Ez volt a fontos az ő szemében. Hitelesen és pontosan a valóságot írni” (TÖRÖK 1990: 25). Íróársait is a valóság megírására buzdította: „Írd meg! – mondta fiatal író barátainak. Ne mondd el, írd meg, pontosan ahogy történt! Minden embernek van egy regénye, a saját élete, ha tudja, meg kell írnia” (TÖRÖK i.m. 26). Valóságábrázolásra való törekvésének hű bizonyítéka, hogy fiatal korában, debreceni újságíróskodása éveiben Balzac „Emberi színjáték”-ának mintájára egy több kötetből álló, az egész magyarság életét felölelő regénysorozatot tervezett, amely azonban sohasem készült el. (vö. KIRÁLY 1976: 134). „A nagylélegzetű, széles sodrású alkotás utáni vágy, az extenzív gazdagságigénye valójában csak pontatlan megfogalmazása volt tulajdonképpen szándékának: a teljes valóságot akarta megmutatni”(uo.). A realista írók közvetlen tapasztalását, élménygyűjtését, a tényleges valóság szemlélését tekintette követendő példának.

2. A térbeliség realizmusa

Móricz regényeiben fontos szerepe volt a miliőnek, amely a maga fojtó légkörével megnyomorította az emberek életét. Műveiben általában „egy zárt, kis méretű, jellegzetes, többnyire szorító, nyomott atmoszférájú világ jelenik meg, a történés és a jellemek neki vannak alárendelve, ennek hordozói, bennük él és meghatározza őket” (BARTA 1987: 337). Történeteinek legfőbb színterei a falu, a kisváros és a nagyváros. Az első pályaszakaszban írott műveinek nagy része falun játszódik (Hét krajcár, Sárarany, A galamb papné, Nem élhetek muzsikaszó nélkül, A fáklya), s a paraszti világ és a falu rétegződése tárul elénk. A századforduló és a századelő magyar faluja adja a cselekmény színterét: szatmári, nyíri, kunsági tájak. A falusi világ mellett a kisváros is megjelenik „Az Isten háta mögött” című regényében. A második pályaszakaszban a falu (Pillangó, Kivilágos kivirradtig, Úri muri) és a vidéki város (Légy jó mindhalálig, Forr a bor, Rokonok) színterei váltják egymást. A harmadik pályaszakaszban az előzők mellett megjelenik a nagyváros bemutatása is (Az asszony beleszól, Rab oroszlán, Csibe novellák). A színterek bővülése is azt jelzi, hogy az író egyre szélesebb társadalomábrázolásra törekedett.

Móricz realizmusának fontos vonása tér- és időbeli konkrétsága. Erre vonatkozó kutatásokat KOVÁTS DÁNIEL végzett Móricz Zsigmond első pályaszakaszában írott regényeiről (vö. KOVÁTS 1979: 3-5). A klasszikus-realista regénystruktúrát követő Móricz Zsigmond a tér és idő alkalmazásának egységére törekedett. A cselekmény mindig jól körülhatárolható térben játszódik, s ez a tér többnyire meghatározza a regények világát. „A galamb papné” falun, „Az Isten háta mögött” Ilosván, egy kisvárosban, a „Kerek Ferkó” egy kunsági városban, a „Sárarany” Kiskarán, „A fáklya” Musán, Fábíánfalván és a közeli kisvárosban játszódik. A valós helynevek analógiájára Móricz kitalált községneveket használ.

3. Az időbeliség realizmusa

Móricz nem csak a tér, hanem az idő koncentrálására is törekszik. A cselekmény ideje is mindig konkrét, a szereplők sorsa egy meghatározott kezdő- és végpont között zajlik. Általá-

ban a hősök életpályájának egy rövidebb szakaszát vagy sorsuknak egy fordulóját tárja az olvasó elé. „A fáklya” című regényében Matolcsy Miklós pappá választásától a haláláig az elbeszélte idő egy év. A „Rokonok”-ban Kopjáss István életének mindössze egy rövid szakaszát követhetjük nyomon: főügyési kinevezésétől az öngyilkosságáig néhány hét telik el. Az idő kezelésében Móricz gyakran él a lassítás eszközével. Ezt a részletezéssel, dialógusok beiktatásával és a színhelyváltással éri el. Az idő múlását is igyekszik folyamatosan érzékeltetni. Általában a múlt idejű elbeszélést alkalmazza, csak néha vált a jelenbe. Művei azonban nem kerülnek távol az író korától. Néhány regényében a maga megélt éveit eleveníti fel (Harmatos rózsá, Kerek Ferkó), többnyire azonban korának jelenét építi a regényekbe (Az Isten háta mögött, Rokonok). A múltat felidéző történelmi regényeiben (Erdély trilógia) szintén konkrét időpontokat nevez meg. A mű archaikus nyelvezetével is a történelmi múltat akarta hitelesen érzékeltetni.

4. A szereplőválasztás realizmusa

Első műveinek főhősei általában parasztok. Legfőbb érdeme, hogy nem kívülről szemlélte őket, hanem azonosulni tudott velük, a nép szemszögéből ítélkezett. KÁNTOR LAJOS szavaival Móricz „a népi realizmus” megvalósítója. (vö. KÁNTOR 1959: 4). CZINE MIHÁLY is hasonlóképpen nyilatkozik Móricz újszerű ábrázolásmódjáról: „az igazi falut, a maga teljességében, az igazi parasztot, a maga új életrehivatottságában Móricz Zsigmond ábrázolta először” (CZINE 1981: 105). RÓNAY LÁSZLÓ „A próza választója” című tanulmányában „sorsvállaló prózaírónak” nevezi Móriczot. Írói érdemét elsősorban abban látja, hogy bámulatos megjelenítő erővel tudta ábrázolni a paraszti életet és gondolkodásmódot: „Senki nem vette addig magának a fáradságot, hogy ilyen mélyre szálljon, s ilyen sűrű életanyagot hozzon a felszínre” (RÓNAY 1992: 856).

A kezdet után a parasztság mellett az értelmiség, a kispolgárság és a dzsentrí világának a bemutatására is vállalkozott. SÖTÉR ISTVÁN véleménye szerint „Móricz végső igénye az egész magyar társadalomnak, vagy legalábbis a társadalom minél szélesebb tájképének a bemutatása volt” (SÖTÉR 1980: 139). RÓNAY GYÖRGY a balzaci életmű méltó utódjának, valóságos magyar „Emberi színjáték”-nak nevezi Móricz életművét. Írói nagyságát elsősorban a magyar társadalom dinamikus ábrázolásában látja. Az ő hatalmas körképében jelen van a régi úri világ a maga sajátos típusaival, a magyar kisváros a maga fülledt légkörével, az ősi pusztai pásztorvilág, a társadalmi elnyomás alatt vergődő szegényparasztság, s az úri rend lecsúszó generációi (vö. RÓNAY 1971: 156-157). Móricz műveiben azokat a szereplőket ragadja meg, akik hordozói valamilyen társadalmi rétegnek.

5. Az író emberábrázolása – a lélektani realizmus

Realista jegyek nem csupán a tér koncentrált ábrázolásmódjában, az idő konkrétságában és a szereplők megválasztásában mutathatók ki, hanem emberábrázolásban is. Móricz először mindig a szereplő külsejét mutatja be, megragadva jellegzetes vonásait. Példaként említhető „A fáklya” című regényéből Matolcsy Miklós alakja: „Szép, fiatal magos ember volt, barna bajszos volt, magyaros formájú papi ruhában, szép barna szemű, piros arcú ember volt. Por lepte a fekete ruháját, kivált a két széles vállát” (A fáklya 1975: 11). Már a külső tulajdonságok is sok mindent elárulnak a szereplő jelleméről: a pozitív jelentéstartalmú jelzők szimpatikus ember benyomását keltik. Másik példa a polgármester alakja a „Rokonok” című regényében: „Az öregúr szakállas, deres, rendkívül ápolt, igen elegáns kis öreg úr” (Rokonok, 1976: 684). Az ő esetében a jól ápoltság és az elegancia jegyeit emeli ki, amelyek összhangban vannak a szereplő társadalmi pozíciójával. Újabb realista sajátosság, ahogy a polgármestert mintegy összekapcsolja az őt körülvevő tárgyakkal, amelyek szintén a nagyságát erősítik: „Az asztala

olyan óriási, mint egy vár. Hozzá van építve egy másik asztal, és számtalan fiókja van, s egyáltalán semmi sincs a felszínén. Csak éppen a napi posta”(uo.)

A külső tulajdonságok leírása után különböző szituációkba helyezve ismerhetjük meg a szereplők igazi jellemét. Ebben a vonatkozásban is a teljességre törekszik az író: a jelen mellett mindig feltárul előttünk a szereplők múltja is, meghatározó szerepe van a származásnak, ki honnan jött, milyen hatások érték: „Móricz ezen a résen át hatol be a jellembe, és fejt ki aztán teljességében az embert, úgy, hogy az magával hozza az egész valóját, környezetét, geneziséit, múltját: azt, ami, és azt amiből lett, meg azokat a föltételeket és erőket, amelyek olyanná tették, amilyen”(RÓNAY GY. 1971: 152). Ezeket az információkat az író változatos módon tárja az olvasó elé: vagy írói közlésből, vagy az egyes szereplők beszédéből, vagy a szereplők gondolati síkon megjelenő szövegéből értesülünk. Fontos szempont az is, hogy a környezetnek milyen véleménye alakul ki az adott szereplőről.

RÓNAY GYÖRGY az író jellemábrázoló művészetét értékelve hangsúlyozza, hogy számára a karakter a legfontosabb, a cselekmény hozzá képest csak másodrendű. Az író mindig az alakok megteremtéséből indul ki, s hozzájuk igazítja a történetet, az események alakulását. Móricz alakjaihoz fűződő érzéseiről a szerző a következőket állapítja meg: „Aligha van író, aki nála jobban tudna gyönyörködni a karakterben, abban a belső magban, gerincben, ami az egyéniség lényege”(RÓNAY 155)

Móricz jellemábrázolásának középpontjában a szereplők lelkivilága áll. Nemcsak az a fontos az író számára, hogy mit cselekednek a szereplők, hanem az is, mik a cselekedeteik indítékai, mit gondolnak önmagukról, környezetükről, másokról. Az érzelmek feltárására szolgál a lélekrajz, amely segíti a jellemek érzelmi elmélyítését. KOVÁCS KÁLMÁN „irodalmunk egyik legnagyobb lélekbúvárának” nevezi Móriczt. Fő erényének elsősorban azt tartja, hogy élet- és önismeretere támaszkodva funkcionálisan tudta feltárni a szereplők cselekvéseinek és belső gondolatainak motívumait (vö. KOVÁCS 1976: 224). Móricz alkotóművészetének ezt a sajátosságát NAGY PÉTER „pszichológiai realizmusnak” nevezi (NAGY P. 1993: 110). Sajnos, még nem bizonyított tény, mit és mennyit ismert a pszichoanalízis tanításaiból. NAGY PÉTER abból indul ki, hogy Móricz ismerte a tanokat, s ezek tehetségének kibontakozását segítették elő. CSÜRÖS MIKLÓS feltételezése viszont az, hogy Móricz nem a kortársi lélektan beható tanulmányozásával sajátította el ezt a módszert, hanem sokkal inkább az ösztöne, a természet-hez és a természeteshez való eredendő vonzalma inspirálta (vö. CSÜRÖS 1987: 16). Móricz jellegzetes hősei intenzív érzelmi életet élő, heroikus indulatú emberek, akik általában környezetükkel vagy néha önmagukkal kerülnek konfliktusba. Ki akarnak törni, keresik az újat, egy szebb, boldogabb élet megvalósításának lehetőségét. Belső vívódásuk, töprengésük arra is rávilágít, amit hangosan, más emberekkel folytatott kommunikációjuk során soha nem mondának ki. A teljes lelki élet ábrázolására törekvő író művészi nagysága éppen abban rejlik, hogy „alakjainak belső hitelessége eleven, máig ható és máig hatásos erő; az idő semmit sem fogott rajta”(NAGY P. i.m. 111).

6. A nyelvi realizmus

Móricz Zsigmond realista a külső és belső világ ábrázolásában, de épp ilyen realista az emberi beszéd megfigyelésében és ábrázolásában is. Erre vonatkozó megállapításokkal bőségesen találkozunk a szakirodalomban. Már három évvel a „Hét krajcár” megjelenése után DÉNES SZILÁRD „Móricz Zsigmond stílusa” című tanulmányában ráirányítja a figyelmet az író nyelvének újszerűségére: „Aki Móricz Zsigmondot olvassa, hamarosan észreveszi, hogy ez a fiatal író mennyire mestere az elbeszélésnek, s hogy kivált a felsőtiszai népet a lehető leghívebben szólaltatja meg. Ha minden olvasó pontosan nem is tudja érzéseit meghatározni, annyit

feltétlenül észrevesz, hogy ennek a nyelvnek valami új zamata van, valami olyan sajátja, amit más íróban még nemigen észlelt” (DÉNES 1911: 254). A hiteles beszéd visszaadását az író éles megfigyelőképességével magyarázza. Külön érdemének tekinti a beszédritmus érzékelését: „a beszélgetéseket nem tudjuk anélkül elolvasni, hogy ne hallanók a felsőtiszai tiszta magyar beszédnek a ritmusát” (DÉNES i.m. 255). Móricz a lelkiállapot befolyásoló szerepét is vissza tudja adni az emberek beszédében: „Általában mesterien beszélteti a parasztot minden lelkiállapotban. Híven adja vissza csipkedő, gúnyos, fullánkös beszédét. De leginkább ott van elemében, ahol ezek az agyafúrt, ravasz emberek szóharcokat vívnak. Mondatokon keresztül halljuk a célzással teli allegorikus beszédet” (DÉNES i.m. 256).

Figyelemre méltóak DÉNES SZILÁRD szinte szociolingvisztikai jellegű észrevételei is, amelyekben arra mutat rá, hogy Móricz szereplőinek nyelvhasználatát befolyásolja a környezet, az életkörülmények változása, a nem és a vagyoni helyzet. Az egyszerű parasztember, ha harangozó lesz, népies beszédmódjába bibliai hatások vegyülnek. A szegényebb asszony, ha magánál különbbel beszél, eleinte félve ejti ki a szavakat: „Amit a kor, a nem különbsége, a társadalmi s vagyoni helyzet idomít a nyelven, mindazt az író is híven viszsztatükrözteti” (uo. kiemelés tőlem I. R.). A fenti megállapítások hitelét erősíti az, hogy maga Móricz is egyetértett a cikkekben kifejtett gondolatokkal: „Kezdek bízni a tudományban. Ha így el lehet találni az igazat annak, aki valakiről ír: akkor nem bolondság az írás. Alig-alig van tekintélyes munkájában valami passzus, amivel nem értenék egyet” (DÉNES 1949b: 287).

1911-ben Elek Ilona doktori értekezésének tárgyául választotta Móricz stílusát. A művet Móricz is elolvasta, s bőséges jegyzeteket fűzött hozzá. Ezek között olvashatunk egy tervbe vett, de megvalósítatlanul maradt irodalmi tervéről. „A Sári bíró legközelebbi kiadásában tisztán és teljesen ki akarom dolgozni a szabolcsi nyírség fonetikus pontosságú kiejtését” (DÉNES i.m. 287). Ez a nyilatkozata is tudatos nyelvhasználatáról tanúskodik.

Hasznos tanulsággal szolgálnak az író lányának, MÓRICZ VIRÁGNak a visszaemlékezései is. Döntő jelentőségűnek tartja édesapja életében az 1902–1904 közötti népköltési gyűjtőútját: „Ekkor tanult meg papírral, ceruzával járni az emberek között. Vagy húsz füzetet töltött meg sok száz, sőt ezer történettel, jelenettel, tréfával, bajjal. Mindent fonetikusan írt le. Már ezután mindig jegyzetfűzettel járt a világot” (MÓRICZ V. 1949: 282). Egy másik visszaemlékezésében MÓRICZ VIRÁG azt is megemlíti, hogy ezeket a feljegyzéseket Tükörnek nevezte, és először vaskos kötetekbe kötötte, később fiókokba gyűjtötte (vö. TÖRÖK 1990: 25). A jegyzetelés a rögzítésben, a bevésésben játszott fontos szerepet, s kitűnő emlékezőképességének köszönhetően bármikor fel tudta idézni a leírtakat. Az élőbeszéd megörökítésének tudatosságáról Móricz Virág így nyilatkozik: „A valóságot írta. Az embernek valóságos életét, gondolatait, szavait. Egyetlen eszköze a szó volt. A kincsesbányája. Mérhetetlen szómennyiségre volt szüksége, minden eszközt felhasznált, hogy összeszedhesse. Elsősorban és állandóan az élőbeszédet leste. Végig az országon, a szótalán pásztortól a fecsegő politikusig, mindenki gondolatát kihámozta a szavaiból” (uo.). Tudatosságát jelzi az is, hogy haláláig átnézte a Magyar Nyelvőr minden számát, tanulmányozta az ott közölt néprajzi párbeszédeket, jegyzeteket fűzött hozzájuk, s a párbeszédeket alkotó módon használta fel írásaiban. A tájszavak pontos fonetikus leírására azonban sohasem törekedett, egy-egy hanggal, fordulattal jelezte a vidék beszédét.

Ugyanebben az évben, 1949-ben DÉNES SZILÁRD egy újabb cikkben méltatja Móricz nyelvművészetének – természetességének és egyszerűségének – érdemeit. Az író nyelvi nagyságát abban látja, hogy a legegyszerűbb nyelvi eszközökkel képes minden szereplőjét a maga természetes beszédmódján megszólaltatni (vö. DÉNES 1949a: 41).

1952-ben PÉTER LÁSZLÓ a „Rózsa Sándor” című regény nyelvről szólva kifejti, hogy Móricz mennyire szükségesnek tartotta alakjai hiteles ábrázolásához a valódi népi beszédstílus, a nyelvjárás írói alkalmazását. Tudatosságát jelzi, hogy egy-egy regényének anyaggyűjtésével

párhuzamosan szinte nyelvjárási tanulmányokat folytatott. A „Rózsa Sándor” című regény megírása közben többször leutazott Szegedre, tanácsokat kért az ottani munkatársaktól, elől-vasta Bálint Sándor készülő Szegedi szótárát, s felhasználta írásában. A regény írása közben levélben többször megkérte Bálint Sándort, hogy javítsa ki a szöveget a szegedi nyelvjárás szempontjából (vö. PÉTER 1952: 153–154). Mindezek a momentumok jól érzékeltetik, hogy mennyire komolyan foglalkozott a nyelvjárás írói alkalmazásával, s így ez reális emberábrázolásának elengedhetetlen eszköze lett.

A sort KÁNTOR LAJOS „Nyelvi tudatosság és realizmus” című tanulmánya folytatja, amelyben Móricz népi realizmusának nyelvi eszközeit részletezi a „Rózsa Sándor összevonja a szemöldökét” című regénye alapján. Móricz nyelvi realizmusa abban nyilvánul meg, hogy művének nyelvi megformálásában mindig igazodik hőseihez. A nyelvet a jellemzés eszközeként használva műveiben „másképp beszél a paraszt, másképp a falusi rektorné, a plébános, a diák, a mágán vagy Mettermich... Móricz a nyelv segítségével környezetet, társadalmi fokot, jellemet és lelkiállapotot egyaránt jellemez” (KÁNTOR 1959: 10). A regényben szereplő népi hősök népnyelven, az uralkodó osztály tagjai a maguk sajátos nyelvében szólalnak meg. A számadó esetében a pusztai életforma visszahat a jellemére, s ez tükröződik beszédében: hiányos mondatokban, odavetett szavakban fejezi ki magát.

HERCZEG GYULA Móricz stílusának jellemző vonásait kutatva, alapvetőnek az élőbeszéd visszaadására való törekvését tekintette. Tanulmányának bevezető gondolataiban Móricz írói célkitűzéséből indul ki: „az író legfőbb stilisztikai feladata a szereplők beszédének megfigyelése, rögzítése és pontos visszaadása úgy, ahogy az az élet valóságában jelentkezik” (HERCZEG 1961: 240). Móricz a stílust eszközként használta az élet valóságának megközelítésére. Ez a stilisztikai újítás maga után vonta az írásmű hagyományos szerkezetének átalakulását: az egyenes és függő beszéd mellett megjelent a szabad függő beszéd alkalmazása. A szerző aprólékosan végigvezeti, és példákkal illusztrálja, hogyan és miért alkalmazta Móricz az egyes közlésformákat műveiben. A kezdeti művekben az egyenes beszéd dominál, amelyben jól megfigyelhető a szereplők jellegzetes egyéni szólásmódja, hanghordozása (Mári néni, Éjjeli szállás, Pancsi, A baj forrása, A debreceni ember). Későbbi műveiben az oratio recta mellett egyre gyakrabban alkalmazza a szereplők gondolatainak visszaadására az átképzelt előadásmódot. Az írói beavatkozást ezzel a közlésformával akarta a minimálisra szorítani, mert az író objektív előadása helyett a szereplők szubjektív megnyilatkozásait tartotta elsődlegesnek. A paraszti élőbeszéd visszaadására való törekvés a magyarázata a tájnyelv használatának is Móricz írásművészetében. Itt azonban nem törekszik teljességre, „észrevette, hogy az állandó tájnyelvi használat elmosza a körvonalakat, és megszünteti azt az evokatív művészi erőt, mely a tájnyelvi szóból, alakból kiárad. Móricznál a tájnyelv hullámszerűen jelentkezik, rendszerint csak a megokolható csúcsonál...” (HERCZEG i.m. 294).

Móricz Zsigmond életútját és műveit CZINE MIHÁLY műveiből ismerhetjük meg leg-részletesebben. Az egyes alkotások szereplőinek nyelvhasználatára vonatkozó észrevételeit szervesen beépíti a művek elemzésébe. „A galamb papné” című regény nyelvről a következőket olvashatjuk: „Mindenki a saját nyelvében beszél: az úri nevelésű kisasszony, a dzsentrí, az elparasztosodó pap és a füstös-gubás nagygazdák” (CZINE 1960: 389). Az Erdély című trilógiáról pedig azt írja, hogy ebben a műben sikerült legjobban a beszéddel való jellemzés: „A magyar nyelv minden lehetőségét felmutatja művében, a hajdúk darabos súlyos katonanyelvét, erdélyi urak ékes szavát, a cikornyás szász beszédet...” (CZINE 1992: 100). Hasonló megjegyzéseket szinte minden nagyobb alkotás tárgyalása során találunk. A fenti példák is azt bizonyítják, hogy Móricz kiváló mestere volt a beszéltetésnek. Minden hőse a maga egyéniségének megfelelően beszél, nyelvhasználatuk tükrözi származásukat, neveltetésüket, társadalmi hovatartozásukat.

NAGY PÉTER Móríc Zsigmondról szóló monográfiájában már a „Hét krajcár” elemzésekor kiemeli az író stílusának újszerűségét. Móríc mindig típusokon keresztül ábrázolja az eseményeket, s ezek a típusok mindig saját társadalmi osztályuk vagy rétegük jellemző jegyeit fejezik ki. Az ábrázolás eszközeül az író az alakok egyénített beszéltetését alkalmazza: „hihetetlen gazdagsággal tudja egyéníteni alakjainak nyelvét, beszédmodorát, kifejezési eszközeit” (NAGY P. 1975: 82). Egy másik helyen a szerző már azt hangsúlyozza, hogy a móríci írások egyik legnagyobb művészi erejét a beszélt nyelv alkalmazása adja: „úgy tudta visszaadni riportban, karcban egy-egy ember szavait, hogy azon keresztül nemcsak egy jellem, de egy társadalmi környezet s történelmi korszak is teljesen kibontakozott” (NAGY P. i.m. 378., kiemelés tőlem I. R.). A tájnyelv kérdéséről szólva rámutat arra, hogy Móríc műveiben az alapszöveg mindig az irodalmi nyelv, s ezt a tájnyelv csak színezi. A népnyelvi fordulatok, kifejezések és ejtési sajátosságok így adnak sajátos varázst az író stílusának.

SEBESTYÉN ÁRPÁD „A boldog ember” tájnyelvi elemeit vizsgálva szól az adott kérdésről. Az adott mű alapos nyelvészeti szempontú elemzésével részletesen feltárja azokat a hangtani, alaktani, szótani és mondattani sajátosságokat, amelyek segítségével Mórícznak sikerült hitelesen visszaadni az egyszerű parasztember gondolkodásmódjának és beszédének jellemző vonásait. A többi kutatóhoz hasonlóan ő is nagy jelentőséget tulajdonít a népköltési gyűjtőutaknak: „Ekkor alakult ki látásmódja, realista ábrázolása, a szó, a beszéd jellemző eszközként való felismerése; végső soron nyelve és művészi stílusa is” (SEBESTYÉN 1972: 14). Véleménye szerint Móríc írói gyakorlatában a dialektus felhasználása fokozatosan vált tudatos stilisztikai elemmé. A népköltési gyűjtőutakon kezdte felismerni a beszédmod és a jellem összefüggéseit, későbbi országyárásai tudatosították benne a földrajzi eltéréseket, s ahogyan egyre jobban megismerte az egyes társadalmi osztályokat, a nyelvi eltérések megragadásával már egyéniséget és társadalmi helyzetet is ki tudott fejezni. Végül Móríc tájnyelvről alkotott nézeteit így összegzi: „Móríc felfogása a tájnyelv lényeges és külsőleges jegyeiről, illetőleg azok szépírói felhasználásáról folyamatosan fejlődött – bizonyára párhuzamosan népnyelvi ismereteink bővülésével. A kezdeti ríktó, olykor naturalista túlzások később lehiggadtak, elvszerűen és tudatosan adagolta a népnyelv színeit, úgy, hogy egyrészt segítse a környezet és jellem hiteles ábrázolását, de ne sértse a mindenkiben közös emberi rezonancia kialakulását” (SEBESTYÉN i.m. 19).

A stílus elemzések között figyelemre méltó még HARSÁNYI ZOLTÁN Móríc Zsigmondról szóló munkája is. Nagy Péter állásfoglalásához hasonlóan ő is az élőbeszéd irodalmi stílussá emelését hangsúlyozza Móríc írásművészetében: „a legnagyobb erővel és művészi következetességgel törekszik az élőbeszédhez közelíteni írásmódját, illetőleg igyekszik stílusával az élőbeszéd hatását kelteni” (HARSÁNYI 1970: 102). A szerző példákkal illusztrálja, hogyan lesz változatosabb a tájnyelv alkalmazása, s milyen módon változnak az átképzéletes előadásmód formái Mórícznál. Megállapításai HERCZEG GYULA gondolataira épülnek, mintegy kiegészítve azokat.

A stilisztikai kutatások között meghatározó szerepű SZABÓ ZOLTÁN stílustörténeti tanulmánya, amelyben Mórícot az élő- és tájnyelviség reprezentatív képviselőjének tartja: „Közlésmódja az élőszó erejével hat. Belőle a beszélt nyelv hangja és ritmusa érződik ki úgy, mint ha lemezekre felvett beszédet közvetítenének” (SZABÓ 1986: 320). Stílusának értékeit életszerűségében, az élőnyelvi szavak, fordulatok és a tájnyelv alkalmazásában látja.

SÓTÉR ISTVÁN Móríc Zsigmondot mindmáig a legnagyobb magyar epikusnak tartja, a regényeiben szereplő párbeszédek jelentőségéről pedig így vall: „Móríc párbeszédeinek rendkívüli frissességét és hitelességét minduntalan meg kell csodálnunk: az amerikai regény (például Hemingway) „lekottázott” párbeszédeit nemcsak hogy megelőzi, de minőségében és epikai funkciójában felül is múlja Móríc „beszéltetési módszere” (Sóter 1980: 145). Az alakok valóságghú megjelenítését és beszéltetését az alkotó tárgya iránti szeretetével magyarázza.

BARTA JÁNOS Móricz Zsigmond stílusának újszerűségét szintén „életserű nyelvében, szókincsében”, természetes és egyszerű kifejezőmódjában látja, majd hozzáteszi: „A felsőbb irodalmi szinten a magyar elbeszélő prózában Móriczsal valóságos nyelvi forradalom zajlott le, olyan betörésféle addig féltve őrzött mezőkre” (BARTA 1987: 342).

Az újabb kutatások közül KOVÁTS DÁNIEL észrevételei a legjellemzőbbek. A drámai ábrázolás módszereit kutatva a dialógusok fontos szerepét emeli ki. A hősök beszéltetése Móricznál a reális ábrázolás fontos eszköze, s így az élőbeszéd erejével hat. A szerző végső következtetése szociolingvisztikai szempontból is értékes információs sugall: „semmi sem jellemzi annyira Móricz hőseit, mint megszólalásuk. Beszéltetésükkel az író ki tudja fejezni társadalmi meghatározottságukat, kultúrájuk szintjét, érzelmi-hangulati világukat” (KOVÁTS 1980: 61., kiemelés tőlem I. R.). Egy másik tanulmányában pedig azt hangsúlyozza, hogy Móricz gyakran épített be regényeibe „népnyelvi, a társadalmi csoportok szerinti megoszlásból fakadó, a műveltségi fokot tükröző beszélt formákat” (KOVÁTS 1983/1988: 625).

SZABOLCSI MIKLÓS „A dialógus rehabilitálása” című tanulmányában szintén foglalkozik ezzel a kérdéskörrel. Móricz Zsigmond műveinek nyelvét az egyenes beszéd, az oratio recta alkalmazásának szempontjából vizsgálja. Megállapítja, hogy Móricz mesterien tudta alkalmazni ezt az eljárásmodot. „A beszéd leképezése terén utóbb Móricz olyan technikára tett szert, hogy végtelenül differenciált beszédmodokat tudott visszaadni” (SZABOLCSI 1993: 104). Ennek a látszólag egyszerű, de a valóságban mégis nehéz technikai eljárásnak az alkalmazásában Móricz nagy utat tett meg, fokozatosan alkalmazva a tömörítés, sűrítés és válogatás módszerét.

Az említett vélemények hitelét erősíti Móricz saját alkotói módszeréről tett nyilatkozata. A „Hogy nézi a regényíró az életet” című írásában sok mindent megmagyaráz írói útjával, műhelytitkaival kapcsolatban. Visszaemlékezése szerint már kisgyerekkorában elkezdődött az írói pályára való felkészülés. „az ötéves kor lehet az a legmélyebb határ az életemben, mikor az életet regényíró szemmel kezdtem nézni...” (Móricz 1931/1978: 700). Ifjúkori emlékei szerint módszertani munkájának legfontosabb jegye már írói pályaválasztása előtt kibontakozott: „Úgy tizenhat éves korom táján kezdtem figyelni az emberek előadásmódját. Az emberek, úgy láttam, mind ugyanazon a nyelven beszélnek. Hogy lehet azt elérni, hogy az író minden alaknak olyan nyelvet adjon a szájába, hogy azonnal fel lehessen ismerni, ki beszél. Az egyéniség, sőt az egyénítés problémája ez, ami egész odáig kínozott, míg valóban meg nem leltem a magam írói közlésmódját. Tehát legalább tíz esztendeig. Mennyi időt töltöttem el azzal, hogy társaságban behunytam a szememet, különösen idegen társaságban, s figyeltem a beszélőket s figyeltem az egyének előadási stílusát” (i.m. 701., kiemelés tőlem I. R.). Kezdeti megfigyeléseiben még csak a beszédtempó gyorsaságát, illetve lassúságát, a hibás beszédet és a dialektus használatát észlelte. Később már az emberek beszédéből következtetni tudott a jellemükre: „Már boncoltam az emberek jellemét, abból a célból, hogy írás közben ugyanígy tisztán lássam az alakjaimat” (uo.). Móricznak ez az önvallomása nagyfokú tudatosságról árulkodik. Művészetében az emberi beszéd pontos visszaadása a jellemábrázolást szolgálja. A szereplők szólásmódja elárulja emberi egyéniségüket, hitelesen tükrözi jellemüket, műveltségüket. Móricz kiválóan tudta érzékeltetni az emberi és nyelvi magatartás összefonódását.

Összefoglalva: Móricz egész pályáján az élet és az irodalom szoros kapcsolatát hirdette. Élményanyagát az életből merítette, kifejezőmódjában a valóság, az átélt élmény minél közvetlenebb eszközökkel történő kinyilatkoztatására törekedett. Műveinek szinterei fokozatosan bővülnek, s vele párhuzamosan szélesedik társadalomábrázolása is. A valóságra figyelő, valóságban gyökerező szemlélete szereplők sokaságát teremtette meg az irodalom számára. Hősai megformálásában elengedhetetlen a lélekrajz, amely a szereplők teljes személyiségének a bemutatását szolgálja. Jellemábrázolásának fontos eleme a jellemhez igazodó beszédmód megválasztása. Ahány figura, annyi megszólalási, nyelvhasználati forma. Realizmusának ezek

a legfontosabb jegyei nemcsak műveiben vannak jelen, hanem áthatják írói hitvallását is: „Nekem valóban sokat adott az írás, mert én nem egy életet éltem át, hanem mindig úgy éreztem, ezer s ezer s ezer formájú életet. Kaptam, átéltem, s továbbadtam... Úgy érzem, az élet lámpása vagyok, s szavam közvetlenül a világűrbe száll, mint a napsugár, s akin megáll, annak fényesnek kell lennie a rávetített igazságtól” (Móricz 1927/1992: 658).

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Barta János 1987 = *Móricz Zsigmond az évszázadok között*. In: A pálya végén. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 334-347.
- Csűrös Miklós 1987 = *A figyelő ember. Az elbeszélő Móricz Zsigmondról*. Napjaink 2. 15-16.
- Czine Mihály 1960 = *Móricz Zsigmond útja a forradalmakig*. Magvető Könyvkiadó, Bp.
- Czine Mihály 1981 = *Nép és irodalom*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp.
- Czine Mihály 1992 = *Móricz Zsigmond*. Debrecen.
- Dénes Szilárd 1911 = *Móricz Zsigmond stílusa*. Magyar Nyelvőr 254-259.
- Dénes Szilárd 1949a = *Móricz Zsigmond: Hét krajcár*. Magyar Nyelvőr 41-44
- Dénes Szilárd 1949b = *Móricz Zsigmond és a Magyar Nyelvőr*. Magyar Nyelvőr 284-288.
- Harsányi Zoltán 1970 = *Stíluselemzés I*. Tankönyvkiadó, Bp. 90-118.
- Herczeg Gyula 1961 = *Móricz Zsigmond stílusa*. In: Stilisztikai tanulmányok. Gondolat Kiadó, Bp. 240-329.
- Kántor Lajos 1959 = *Nyelvi tudatosság és realizmus*. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 1-4. sz. 55-69.
- Király István 1976 = *Móricz Zsigmond*. In: Irodalom és társadalom. Tanulmányok, cikkek, interjúk, kritikák. 1946-1975. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 134-155.
- Kovács Kálmán 1976 = „*Én nem egy életet éltem...*” Móricz Zsigmond művészetéről. In: Eszmék és irodalom. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 217-240.
- Kováts Dániel 1979 = *A formátlanság formaművésze?* Gondolatok Móricz Zsigmond első regényeinek kompozíciójáról. Napjaink 8: 3-5.
- Kováts Dániel 1980 = *A művészi kifejezés módszerei Móricz első regényeiben*. Magyartanítás 3. 57-63.
- Kováts Dániel 1983/1988 = *A nyelvhasználati formák szerepe Móricz regényépítkezésében*. In: Kiss Jenő és Szűts László (szerk.): *A magyar nyelv rétegződése*. Akadémiai Kiadó, Bp. 621-628.
- Móricz Virág 1949 = *Móricz Zsigmond szavai*. Magyar Nyelvőr 282-284.
- Móricz Zsigmond 1975 = *A fáklya*. In: Móricz Zsigmond: Regények II. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp.
- Móricz Zsigmond 1976 = *Rokonok*. In: Móricz Zsigmond: Regények III. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp.
- Móricz Zsigmond 1978 = *Tanulmányok I*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp.
- Móricz Zsigmond 1992 = *Tanulmányok II*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp.
- Nagy Péter 1975 = *Móricz Zsigmond*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp.
- Nagy Péter 1993 = *Móricz Zsigmond modernsége*. In: Szabó B. István (szerk.): *A Magvető nyomában. Móricz Zsigmondról*. Anonymus Kiadó, Bp. 108-115.
- Péter László 1952 = *A „Rózsa Sándor” nyelvéről*. Tisztaír 3: 152-161.
- Rónay György 1971 = *Móricz Zsigmond*. In: A nagy nemzedék. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 149-164.
- Rónay László 1992 = *A próza válságúja*. Vigilia 11: 855-858.
- Sebestyén Árpád 1972 = *A tájnyelv mint stílus eszköz Móricz Zsigmond műveiben*. Magyar Nyelvjárások 9-38.
- Sóter István 1980 = *Móricz Zsigmond és a világ szorongatása*. In: Gyűrűk. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 215-230.
- Szabolcsi Miklós 1993 = *A dialógus rehabilitálása*. In: Szabó B. István (szerk.): *A Magvető nyomában. Móricz Zsigmondról*. Anonymus Kiadó, Bp. 102-107.
- Szabó Zoltán 1986 = *Kis magyar stílustörténet*. Tankönyvkiadó, Bp.
- Szathmári István 1961 = *A magyar stilisztika útja*. Bp.
- Török Sándor 1990 = *Vasárnapi beszélgetések Móricz Virággal Móricz Zsigmond parasztjairól*. Múzsák. Bp. 22-29.
- Vargha Kálmán 1962 = *Móricz Zsigmond irodalomszemlélete*. In: Vargha Kálmán (szerk.): *Móricz Zsigmond és az irodalom*. Akadémiai Kiadó, Bp.